

Kjell Espmark: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2014

Talare
Kjell Espmark
Direktör Svenska Akademien

Datum
20 december 2014

Plats
Stockholm

- 1 Litteraturkritiken befinner sig i kris, en allvarigare kris än någonsin tidigare. Vi känner alla till bakgrunden. Tidningarnas alltmer pressade ekonomi har framtingat nedläggningar, sammanslagningar och inskränkningar av skilda slag. För litteraturkritikens del har det inneburit att antalet fasta medarbetare
- 5 kraftigt reducerats och att recensionsverksamheten i stor utsträckning lagts ut på frilansar med helt andra villkor ifråga om tidsramar och ersättning. Det bisarra förslaget att skära ner stödet till kulturtidskrifterna visar hur lite man på politiskt håll förstår av vad som är på väg att hända.
- Olof Lagercrantz sa en gång att han som kulturchef förväntade sig två artiklar
- 10 per månad av en fast anställd kritiker. Det krävdes en vecka för inläsning av en ny bok och ytterligare en vecka för att utarbeta en klok recension. Numera måste en frilansare skriva tio, femton artiklar för att komma upp i samma månadsinkomst som på 70-talet. Det medger varken bakgrundsläsning eller fördjupad analys.
- 15 Samtidigt har litteraturkritiken skjutits tillbaka både i pressen och i läsarnas uppmärksamhet. Vi har på senare år bevittnat hur morgontidningarnas kultursidor förvandlats till nöjesmagasin där populärkulturen intagit den främsta platsen och bokrecensionerna hamnat i halvskugga.
- En anpassning till popvärlden utgör de tio-i-topplistor där de för ögonblicket
- 20 mest attraktiva böckerna lever ett dagsländeliv. När en av våra morgontidningar införde detta veckans rättesnöre rådde kulturchefen läsarna att klippa ut listan och sätta den på kylskåpsdörren. Jag tillät mig föreslå att man skulle lägga listan inne i kylskåpet om tanken var att värderingarna skulle hålla sig en hel vecka.
- En skärpning inträdde när man i flera tidningar började rekommendera nya
- 25 böcker under rubriken "Bäst just nu". Man känner med en ilning att bäst-föredatum snabbt närmar sig. Nästa vecka kan det vara för sent.
- Vi är här på glid mot marknadstänkande på kultursidorna. Tydligast blir det i de översikter som föregår en ny säsong, med distinkta omdömen om böcker som inte lämnat tryckpressen ännu. För något år sedan kunde en av våra

morgontidningar redan i januari ge ”grundtips” på det läsvärda i den kommande vårens utgivning. Dessa ännu olästa böcker kallas än ”betvingande”, än ”berörande”, ja, en av dem försäkras skänka ”en högtidsstund”. Källan är förstås förlagskatalogerna och urvalskriteriet är författarens notering på den
35 litterära börsen. Bedömningen har här blivit förvillande lik förlagens marknadsföring. Och de böcker som inte får någon förhandsnotering alls har att se fram mot en plats långt nere i kön.

Det har på senare tid talats en hel del om kritikens avprofessionalisering, inte minst bland kritikerna själva. Och det är sant att de snålare ekonomiska ramarna
40 motverkar framväxten av yrkeskritiker av Klara Johansons, Bengt Holmqvists eller Olof Lagercrantz’ slag. Men med tanke på villkoren har vi ännu idag en förvånansvärt kompetent litteraturkritik. I flera fall rör det sig om litteraturvetare som med huvudinkomsten från annat håll åtagit sig ett illa lönat sidjobb. I andra fall är det yngre författare som faller tillbaka på sitt
45 yrkeskunnande när de skriver sina klen betald recensioner. Dessa tillfälliga kritiker, som till väsentlig del bjuder på sitt arbete, gör en mycket viktig insats. Men orostecknen hopar sig. En viktig följd av det trängda läget är det godtyckliga i vilka böcker som överhuvud tas upp till bedömning. En av våra kulturchefer tvingas konstatera ”att vissa författarskap blir allt svårare att
50 recensera, intresset från recensenterna svalnar och utrymmet i tidningen minskar”. En kritiker bekräftar bilden: ”Så ojämlik är svensk offentlighet – vissa böcker blir ’måsteläsning’ och omskrivs i nästan alla tidningar. Andra ignoreras totalt och det behöver inte bero på kvalitet.”

Det svenska kulturklimatet präglas som bekant sen länge av budordet ”en åsikt i
55 taget”. Den olyckliga bristen på pluralism accentueras av det snävare urvalet. Frilansarna tenderar helt naturligt att välja böcker inom den för tillfället dominerande kategorin – de verk som alltså blivit ett ”måste”. Det är böcker som en ung kritiker i början på sin bana gärna vill synas i sällskap med; det är också där den egna kritiska kapaciteten bäst kommer till synes. Ett annat skäl är
60 att författaren i fråga är en generationskamrat och meningsfrände som man vill hjälpa fram. Men det motsatta gäller också. Man kan skynda till för att av litteraturpolitiska skäl brännmärka ett verk. Detta år har erbjudit ett par iögonenfallande exempel. En fin, lite äldre kvinnlig lyriker – som av okänd anledning placerats i skuggvärlden – togs i våras upp av en yngre aggressiv
65 kritiker som stack sina voodoo-nålar i hennes nya diktsamling för att den vägen komma åt policyn hos det förlag som försummat kritikerns egna generationskamrater. De som på det sättet utnyttjar sin domarroll för egna intressen har inte drabbats av den bistra erfarenhet som kritikens historia

- 70 förmedlar: I första instans är det kritikern som dömer ett verk, i andra instans är det verket som dömer kritikern.
- Den ojämna bevakningen drabbar naturligtvis inte bara de författare som nu omges av tätande glömska utan också – och framför allt – de läsare som aldrig får några tips om angelägna böcker med adress just till dem.
- 75 En annan konsekvens av de stramare villkoren är att den extraknäckande kritikern inte har tid och råd att sätta sig in ordentligt i det aktuella författarskapet. I en recension i vintras berättade bedömaren öppen hjärtigt att han inte läst författarens tidigare bok men ”minns recensionerna” och på den grunden tycker sig finna ”en stark förbindelse mellan böckerna”. En annan
- 80 kritiker, som noterat att en ny roman sägs ha Cordelia Edvardson som sammanhållande gestalt, erkänner att han inte läst någon av hennes böcker och därför ”inte vet hur mycket av detta som är sant”. Ett av årets intressantaste novellprojekt kallades ”platt och obegripligt”. I det långa citat som skulle underbygga påståendet hade metaforen ”barr” bytts ut mot ordet ”bara”.
- 85 Resultatet blev mycket riktigt nonsens. Fort ska det gå. Läget sammanfattades nyligen av en yngre recensent: ”Här är det nog inte meningen att jag som kritiker ska komma med hela svaret, det vill jag ha mer betalt för.” Efter ytterligare några observationer summeras resonemanget: ”Där någonstans tar arvudet slut.”
- 90 Bristen på professionalitet syns kanske tydligast i det snäva historiska perspektivet. En tanke som varit på väg i pressen i snart ett halvsekel tycks ha blivit lag, nämligen: Hur angår detta verk, tillkommet för länge länge sen, just oss just nu? Det är ett fenomen som vi kunde kalla temporal provinsialism. I somras kunde vi läsa en rad muntra sågningar i den andan av verk från Gamla
- 95 Testamentet till Sartres Äcklet under rubriken Klassikervarning. Med inriktningen på ”just nu” befanns, inte oväntat, också Joyces Ulysses ”komplett onjutbar”. Greppet var att lyfta ut verken ur den historiska ram som gjorde livssyn och språk naturliga. Goethes gråtmilde Werther kunde på det sättet hängas ut som ”en outhärdlig kulturpojke”. På köpet dömdes hela den
- 100 romantiska epoken ut som en enda lika kinkande företeelse. Det var en omvälvande upplevelse för den som trott att vi i viktiga avseenden ännu levde bland romantikens erövringar, från upptäckten av individen och det omedvetna till ironiska illusionsbrott och kärlek till fragmentet.
- En konsekvens av litteraturkritikens mer undanskjutna ställning är de skilda
- 105 åtgärder man tillgriper för att recensionerna överhuvudtaget ska synas. En utväg, som faktiskt lovordats av en av våra kulturedaktörer, har varit att göra bedömningen mer personlig. Det aktualiserar Anatole France som en gång

förklarade att litteraturkritik är ett sätt att skriva om sig själv med anledning av
110 Shakespeare. En recension av det slaget kan börja med vad anmälarens lille son
sa häromdan eller med ett barndomsminne som boken ifråga väcker till liv. Vi
kan få en redogörelse för en låt som följt recensenten genom åren eller en
berättelse om en syster som fastnat i missbruk – en ingress som kan stjäla en god
del av utrymmet från närstudiet. Vi ser rentav tendenser till att boken i fråga
115 helt blir en projektionsyta för anmälarens egen, mer relevanta personlighet:
”Min inre rymd består av metangas och slajm.”

Ett annat, mer drastiskt sätt att bli synlig i den snålare belysningen är en grällare
färgsättning, ena gången kanske en brutal sågning, andra gången en
iögonfallande haussning. En arketyper för kritikens brutalisering är den tyske
120 kritikern Marcel Reich-Ranicki som på omslaget till Der Spiegel sliter Günter
Grass’ roman Ein weites Feld i stycken.

Ett uppmärksammat exempel på sådana yviga gester är den recension som
hävdade att Knausgårds Min kamp var ”viktigare och mer relevant än vad någon
annan nu levande författare på våra breddgrader har åstadkommit under, säg, de
125 senaste tre decennierna och förmodligen ännu längre tillbaka”. Men en så
braskande hyllning kräver en motsvarande slakt som bakgrund. Vårt litterära
landskap uppvisar i jämförelse ”en stor mängd svensk låglandsboskap som står
och idisslar med blickarna ömsom mot skyn, ömsom mot det oöverstigliga
stängslet”. Det är nu en intelligent och välorienterad kritiker som svarar för det
130 vidlyftiga omdömet. Han har bara haft marknaden mumlande bak ryggen: Syns
du inte så finns du inte.

Det är två frågor vi står inför här. Den ena avser det angelägna i att föra en
kontinuerlig diskussion om problem av det slag som just ventilerats. Den andra
gäller det nödvändiga i att finna en fristad för den seriösa kritik som håller på att
135 bli hemlös. Båda frågorna har tagits upp av det heroiska kritikseminarium som
bland andra Magnus William-Olsson och Ulf Eriksson drivit sedan några år.
När det gäller den framtida kritikens villkor söker man här en motsvarighet till
radions och tevens public service, närmast tjänster som kritiker vid läns- och
universitetsbiblioteken. Man får förutsätta att recensionerna görs tillgängliga på
140 nätet. Med hänsyn till vad vi vet om politikernas läsvanor och intresse för kultur
överhuvud riskerar tanken naturligtvis att förbli en utopi. Men det är en vacker
tanke.

Det kommer i alla händelser säkert att vid sidan av varje offentligt finansierad
verksamhet finnas en mer oberoende kritik på nätet. För den kritiska
145 mångfalden vore det av stort värde att få en rad intelligenta och nyanserade
bedömare på detta forum. Mitt spröda hopp står här till de frilansar som redan

idag gör en viktig insats vid sidan av sitt akademiska jobb eller sin
författarverksamhet. Men vi kan inte förvänta oss att de i än högre grad ska
150 verka som mecenater. En flora av långtidsstipendier kunde underlätta för dessa
frivilliga att verka för en insiktsfull kritik när andra medier sviker. Faran är
naturligtvis överhängande att de kloka rösterna drunknar bland populistiska
utspel och hetsiga partsinlagor. Men det är den nya sköna värld vi står inför och
vi måste i tid vara beredda med lämpliga åtgärder om vi vill rädda det kritiska
155 omdömet. Och det börjar bli bråttom.

Källa

<div>Manuskript hämtat från svenskaakademien.se (2025-11-18)</div>

160 **Taggar**

Högtidstal

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/kjell-espmark-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2014>

165

170

175

180

185